

Tıp Tarihi Açısından Hubeys bin İbrahim et-Tiflisi: Eserleri, Katkıları*

Hubaish bin Ibrahim al-Tiflisi in Terms of History of Medicine: His Works and Contributions

Ahmet Aciduman¹, Berna Arda¹

¹ Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

* Bu makale 10-14 Eylül 2014'de Tiflis-Gürcistan'da düzenlenen ISHM 44. Uluslararası Kongresinde sunulmuş ve özeti kongre kitabında yayımlanmış olan [44th Congress of The International Society for the History of Medicine, The Great Silk Road & Medicine, 10-14 September 2014, Tbilisi-Georgia, p.36] "Aciduman A, Arda B. Hubaish bin Ibrahim Al-Tiflisi in Terms of History of Medicine: His Works and Contributions" başlıklı sözlü bildiriye dayanmaktadır.

Amaç: On ikinci yüzyılda yaşayan tıp, dil-edebiyat ve astroloji dışında farklı konularda da Arapça ve Farsça eserler veren Hubeys bin İbrahim et-Tiflisi'nin yaşamı, eserleri ve *Beyanu's-Sina'at*'in muhtasar bir Türkçe çevirisinde yer alan cevherler hakkındaki bölümün sunulması amaçlanmıştır.

Gereç ve Yöntem: *Beyanu's-Sina'at* Hubeys bin İbrahim et-Tiflisi tarafından Farsça yazılmıştır. Halil bin 'Abdu'r-Rahman kitabın bazı bölümlerini Türkçeye çevirmiştir. *Beyanu's-Sina'at* 'in *Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami Koleksiyonu, No: 925/5*'de bulunan muhtasar bir Türkçe çeviri nüshası üzerinde çalışılmıştır. Önce bu çeviride yer alan cevherlerle ilgili bölümün çevriyazısı yapılmış, daha sonra değerlendirilmiştir.

Bulgular: Eserin 14. bölümü "cevherler ve bitkiler üzerine" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yakut, lal, inci, mercan, akik, gümüş, kalay, bakır, kurşun ve safran ele alınmış; bu maddelerin tıbbi amaçla kullanım endikasyonları ve kullanım biçimleri verilmiştir.

Sonuç: Farsça bir eser olan *Beyanu's-Sina'at* 'in kısa bir Türkçe çevirisini içeren bu nüsha Türk tıp tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır. Tiflis'in eserinde bulunan ve insanlara yararlı olabilecek bazı bilgilere Farsça bilmeyen Türk insanının ulaşması bu çeviri ile amaçlanmış olmalıdır.

Anahtar Sözcükler: *Hubeys Tiflisi, Beyanu's-Sina'at, Tıp Tarihi*

Objective: Presentations of life and works of Hubaish bin Ibrahim al-Tiflisi who wrote on medicine, philology and literature, astrology and various subjects in Arabic and Persian in the 12th century, and the evaluation of the chapter on gems in the copy of brief Turkish translation of *Bayan al-Sina'at* are aimed.

Material and Method: *Bayan al-Sina'at* is a work written in Persian by Hubaish bin Ibrahim al-Tiflisi. Some chapters of the book were translated into Turkish by Halil bin Abd al-Rahman. The copy of brief Turkish translation of *Bayan al-Sina'at*, which is in *Istanbul Süleymaniye Manuscript Library, Yeni Cami Collection, Nr: 925/5* was studied. Firstly the chapter related to gems was transliterated and then was evaluated.

Results: The title of the 14th chapter of the work is "on gems and plants." The ruby, pearl, coral, carnelian, silver, tin, copper, lead and saffron were chosen; and their medical indications and their ways of usage were given in this chapter.

Conclusion: The copy of brief Turkish translation of *Bayan al-Sina'at* in Persian is rather important in terms of history of Turkish medicine. It should be aimed that Turkish people who did not know Persian could reach information that would be beneficial to people in Tiflisi's work.

Key Words: *Hubaish Tiflisi, Bayan al-Sina'at, History of medicine*

Hayati

Kemâlu'd-dîn Ebû'l-Fazl Hubeys b. İbrâhîm b. Muḥammed el-Muteṭabbîb Tiflîsî 1113-1116 yılları arasında Tiflis'te doğmuştur. Tiflis bu tarihte Azerbaycan Atabegleri Devleti'nin kuzey-batısında bir sınır şehri idi. Kendisinin ve ailesinin Anadolu'ya geliş tarihi hakkında kaynaklarda kayıtlı bir bilgi bulunmamaktadır. Bir görüşe göre, Kemâlu'd-dîn Hubeys Tiflîsî'nin büyük olasılıkla Anadolu'ya XII.

yüzyılın ilk yarısında, Gürcü kralları ile Azerbaycan atabekleri arasında siyasi ilişkilerin gerginleşmeye başladığı dönemde gelmiş, Kayseri'ye yerleşmiş ve Sultan II. İzzud-dîn Kılıçarslan'ın sarayına gelerek, hizmetine girmiştir. Bu sırada Hasnûn-ı Neşrânî er-Ruhâvî ve Endülüslü Yahudî hekim Müsâ b. Meymûn da Selçuklu sarayında görev yapmaktaydı (1). Bir başka görüş ise Tiflîsî'nin Anadolu'ya II. Kılıçarslan'ın (1155-1192) Aksaray'ı camiler, medreseler, zaviyeler ve

Geliş tarihi: 29.12.2014 • Kabul tarihi: 20.04.2015

İletişim

Doç Dr. Ahmet Aciduman
Tel: 0 (312) 595 81 62
E-posta: aciduman@medicine.ankara.edu.tr
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı

çarşılarla donattığı ve buraya Azarbecyan'dan gaziler, âlimler ve tüccarlar getirttiği sırada geldiği yönündedir (2). Farsça, Arapça ve Yunanca bilen Tiflîsî'nin Farsça eserlerini Şîrvân Farsçası ile kaleme aldığı bildirilmektedir (1). Tiflîsî'nin ölüm tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir (1,2). Buna ilişkin olarak; XIII. yüzyılın başlarında vefat ettiği ileri sürülerek, 1204 tarihi verilmekte (1), buna karşın Kâtip Çelebi'nin Tiflîsî'nin ölüm tarihini 629/1232 olarak, Bağdatlı İsmail Paşa'nın ise "629'dan sonra" diye kaydettiği bildirilmektedir (2). Tiflîsî muhtemelen Kayseri'de vefat etmiş ve burada defnedilmiştir (1). Tiflîsî'nin II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun adına Kayseri'de inşa edilen tıp merkezinin ilk müderrisi olduğu bildirilmekle (3) birlikte, Gevher Nesibe adına inşa edilen yapının inşa tarihinin 1206 yılı olması (4) nedeniyle, bu durum ancak ölüm tarihinin 1232 yılı olması ile mümkün olabilir.

Eserleri

Kemâlî'd-dîn Hübeyş Tiflîsî'nin 25 civarında eseri saptanmıştır. Bu eserlerden 10'u Farsça, diğerleri Arapça'dır. Eserlerinin çoğunluğu tıp üzerine olup, filoloji ve astroloji alanında da eserler yazmıştır (1).

Tıp üzerine olan eserleri: *Takvîmu'l-Edviyeti'l-Miñfredi*, *Kitabu Minbaci't-Tıbb*, *Tahşîlu's-Şihha bi'l-Esbabi's-Sütte*, *Kifayetu't-Tıbb*, *Beyanu't-Tıbb*, *Kitabu Şihhati'l-Ebdân*, *Mecmua'tu'r-Resa'ili't-Tıbbiyye*, *Risale fi Şerhi Ba'di'l-Mesa'il li-Esbab ve'l-'Alamat Muntehabe mine'l-Kanun*, *İhtışaru Fuşûli'l-Bukrât* (1-3,5).

Astroloji üzerine olan eserleri: *Kitabu Medhali'n-Nucum*, *Kitabu Beyani'n-Nucum*, *Uşulu'l-Melâhim/Melhemat ed-Danyal* (1-3,5).

Dil ve edebiyat üzerine olan eserleri: *Kanunu'l-Edeb*, *Nazmu's-Suluk*, *Tercemânu'l-Kavâfi* (1-3).

Diğer eserleri: *Kamilu't-Ta'bir*, *Kitabu Vucubi'l-Kur'an*, *Kitabu Telhîsi 'ileli'l-Kur'an*, *Cevâmi'ü'l-Beyan der Tercümân-ı Kur'an*, *Beyanu's-Şinâ'at* (1-3,5).

Kemâlî'd-dîn Hübeyş Tiflîsî *Uşulu'l-Melâhim*, *Kamilu't-Ta'bir* ve *Tercemânu'l-Kavâfi* adlı yapıtlarını Sultan II. Kılıçarslan'a, *Kifayetu't-Tıbb* adlı eserini ise Sultan II. Kılıçarslan'ın oğlu Kutbu'd-dîn II. Melikşah (ö. 1193)'a ithaf etmiştir (1,5). Galen'in *Galib-i Kutubi*, *Kitab Menafi'-i A'za* ve *Hısbu'l-Beden* gibi eserlerini Farsçaya çeviren Hübeyş Tiflîsî, *Hipokrat And'ı* da ilk kez Süryaniceden Farsçaya çevirmiştir (1).

AMAÇ

Bu çalışmada *Beyanu's-Şinâ'at*'ın Türkçe bir kısa çevirisinde yer alan cevherlerle ilgili bölüm tanıtılacak, burada ele alınan maddelerin sağlıkta kullanım alanları sunulacak, bir değerlendirme yapılacaktır.

GEREÇ VE YÖNTEM

İçinde kimya, mineraloji, zooloji, etnografi ve başka bilimlere ait konuların yer aldığı, ansiklopedik ya da karışık bilimlere ait bir eser olarak değerlendirilen *Beyanu's-Şinâ'at*, XII. yüzyılın ortalarında, Konya'da II. Kılıçarslan'ın sarayında Farsça olarak yazılmıştır (5). Literatürde 19 (5) ya da 20 bābdan (2) oluştuğu bilgisi yer almaktadır. Kimya ilmi, değerli taşlar, cam ve bunların boyanması, boya terkipleri, kılıç, bıçak ve ustura gibi aletlere su verilmesi, yazıların silinmesi, deri tabaklama ve boyama teknikleri, mürekkep yapımı, bazı hayvanların özellikleri, değerli taşlar, madenler, bitkiler ve meyvelerin özellikleri, elbiselerden leke çıkarma teknikleri, sudan ve ateşten yararlanma, fişekçilik gibi oldukça farklı konuları içermektedir (2,5). Eserde yer verilen konular XII. yüzyılda Anadolu insanlarının gündelik yaşamını ve geçimini ilgilendiren başlıklara da değinmektedir (5).

Beyanu's-Şinâ'at'ın Halil bin 'Abdu'r-Rahman tarafından Türkçeye muhtasar bir çevirisi yapılmıştır (2). Bu çalışmada *Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi*, *Yeni Cami Koleksiyonu*, No: 925/5'de bulunan Türkçe çevirisi üzerinde çalışılmıştır

(6). Bu Türkçe çeviride yer alan cevherlerle ilgili bölümün çevriyazısı yapılmış olup, yazının ekinde sunulmaktadır (Ek-1).

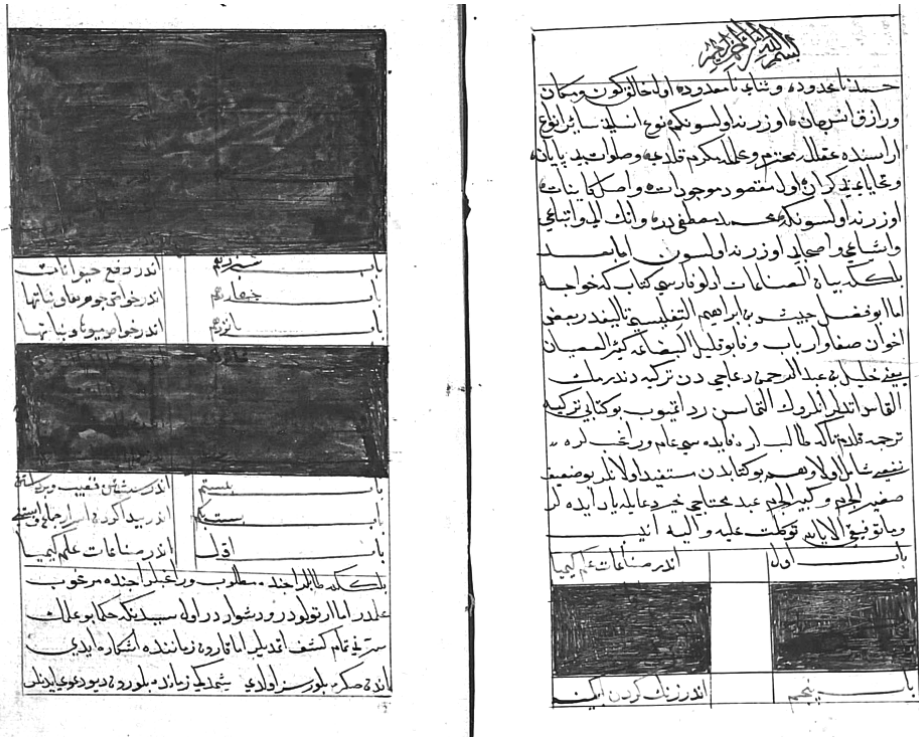
BULGULAR

Halil bin 'Abdu'r-Rahman çevirinin girişinde Tiflîsî'ye ait olan *Beyanu's-Şinâ'at* adlı eseri istek üzerine Türkçeye tercüme ettiğini bildirmekte, bu çevirinin isteyenlere yararlı olmasını ve kitaptan yararlananların da kendisini hayır dua ile anmasını dilemektedir:

"...*Ammâ ba'du bilîn ki Beyanu's-Sinâ'at adlu Fârsî kitab ki H'âce ammâ Ebû Fazl Hübeyş bin İbrahîm et-Tiflîsî te'lifidur ba'z-ı ihvân-ı şafâ ve erbâb-ı vefâ bu kalîlü'l-bezâ'a kesîrül-'işyan ya'nî Halil bin 'Abdu'r-Rahman du'âcîdan Türkiye döndürmek iltimas etdiler anlaruñ iltimasın redd itmeyüb bu kitabı Türkiye terceme kıldım ta ki taliblere fayidesi 'amm ve râğבלara nefi şâmil ola ve hem bu kitabdın müstefid olanlar bu za'if şâğiri'l-cirm ve kebîri'l-cürm 'abd-ı muhtâcî hayr du'âyıla yâd ideler... (6)"*

Çevirmen eserin tamamını çevirmemiştir. Eserin girişinde yer alan fihristte de fark edildiği gibi, başlangıçta her bölüm için bir yer belirlenmiş, sonra da bazı başlıklar silinerek, bazı başlıklara yer verilmiştir (Şekil 1). Eserde çevirisi yapılan bölümler de bu başlıklara ait olan yerlerdir (Tablo-1). Literatürde yazılanlardan farklı olarak, burada yer alan eserin 21 bölümden oluşması ilginç bir nokta olarak dikkat çekmektedir.

Eserin 14. bölümü "cevherler ve bitkiler üzerine" başlığını taşımaktadır. Burada ele alınan cevherler ve bitkiler Tablo-2'de gösterilmiştir. Bu maddelerin kullanımında ya kişinin üzerinde yüzük ya da kolye gibi bir takı biçiminde bulundurmasının, ya ezildikten sonra tek başına veya başka maddelerle karıştırılarak sürülmesinin, ya da ezildikten sonra tek başına veya başka maddelerle karıştırılarak içilmesinin önerildiği görülmektedir. Değerli taşların, metallerin ve bitkisel bir maddenin kullanım biçimleri ve endikasyonları Tablo-3'te gösterilmiştir.

Şekil 1: *Beyānu’ş-Şinā’at*’ın Türkçe çevirisinin başlangıç sayfaları [*Ebū Fażl Hubeys bin İbrāhīm et-Tiflīsī, Beyānu’ş-Şinā’at*, Türkçeye çeviren: Hālil bin ‘Abdu’r-Raḥman, İstanbul, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami Koleksiyonu, No: 925/5, v. 373b-374a.

Tablo-1: *Beyānu’ş-Şinā’at*’ın Türkçe çevirisinde, çevirisi yapılan bölümlerin Farsça başlıkları ve bu başlıkların Türkçe çevirileri.

اندر صناعات علم كيميا	باب اول	Birinci bölüm	Kimya ilmi sanatlarında
اندر رنگ كردن ابگينه	باب پنجم	Beşinci bölüm	Camı boyamada
اندر دفع حيوانات	باب سيزدهم	On üçüncü bölüm	Hayvanları def etmede
اندر خواص جوهرها و نباتها	باب چهاردهم	On dördüncü bölüm	Cevherlerin ve bitkilerin özelliklerinde
اندر خواص ميوها و نباتها	باب پانزدهم	On beşinci bölüm	Meyvelerin ve bitkilerin niteliklerinde
اندر [نشان] برداشتن [از جامه و رنگها و چوبها]	باب بيستم	Yirminci bölüm	Elbiseden, renklerden ve yağlardan leke çıkarılmasında
اندر پيدا كردن اسرار جماع	باب بيست يكم	Yirmi birinci bölüm	Cinsel birleşmenin sırlarını bulmada

Tablo-2: *Beyānu’ş-Şinā’at*’ın Türkçe çevirisinin “cevherler ve bitkiler üzerine” başlığını taşıyan 14. bölü-münde ele alınan cevherler ve bitkiler.

ياقت	Yākut ^(A)	Değerli taş
لعل	La’l ^(P)	Değerli taş
انجو	İncü ^(T)	Değerli taş
مرجان	Mercān ^(A)	Değerli taş
عقيق	‘Aqīq ^(A)	Değerli taş
گمش	Gümüş ^(T)	Metal
قلي	Çalay ^(T)	Metal
باقر	Bakır ^(T)	Metal
اسرب	Usrub ^(P) [Kurşun]	Metal
زعفران	Za’ferān ^(A) [Safran]	Bitki

TARTIŞMA

Bilim tarihçileri tarafından madeni cevherleri konu edinen ilk inceleme olarak nitelendirilen *Taşlar Üzerine/De Lapidibus* adlı eser (7), Platon ve Aristoteles'in öğrencisi Theophrastos (MÖ ~372~288) tarafından yazılmıştır. Yazar bu kitapta çeşitli taşları ve mineralleri tanımlamakta, onların kaynaklarını ve kullanılışlarını bildirmektedir (8). Roma döneminde ise Plinius'un otuz yedi kitaptan oluşan ünlü eseri *Naturalis Historia*'nın XXXIII. ve XXXIV. kitapları metaller, XXXVI. kitabı taşlar ve XXXVII. kitabı da değerli taşlar üzerindedir. Bu bölümlerde metaller ve taşlarla ilgili olarak verilen çeşitli bilgiler arasında, adı geçen bu maddelerin çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanıldıklarını gösteren bilgiler de yer almaktadır (9).

Orta çağ İslam Coğrafyası'nda ise Ebü Yüsuf Ya'küb b. İshâk el-Kindî (801-873)'nin değerli taşlarla ilgili iki kitabı bulunmaktadır: *Risâle fî Emvâ'i'l-Cevâhiri's-Semine ve ğayriha* ve *Risâle fî Emvâ'i'l-Hicare ve'l-Cevâbir* (7). Nasr ibn Ya'küb el-Dineverî (ö. 1020)'nin *Hukkatu'l-Cevâbir fî'l-Mefâhir* (10) ve Ebü Abdillâh Muḥammed b. Aḥmed b. Sa'îd el-Makdisî et-Temîmî (ö. 370/980'den sonra)'nin en önemli çalışması olarak kabul edilen *el-Mürşid ilâ (fî) Cevâhiri'l-Ağziye ve Kuva'l-Müfredat mine'l-Edviye* (11) bu konudaki önemli eserlerdendir. Ebü Bekr Muḥammed b. Zekeriyâ er-Râzî (865-925) simya ile ilgili çalışmalarını topladığı *Sırru'l-Esrar (Secretum Secretorum)* adlı yapıtında cevherleri madensel, bitkisel ve hayvansal olarak üçe ayırmış, madensel cevherleri de altı sınıfa bölmüştür (7). Ebü er-Reyhân Muḥammed ibn Aḥmed el-Birünî (973-1061) *Kitâbu'l-Cemâbir fî Ma'rifeti'l-Cevâbir*'de metallerin ve taşların ayrıntılı betimlemesini ve özgül ağırlıklarını bildirmiştir. Birünî bu eserini yazarken el-Kindî ve ed-Dineverî'nin eserleri ile yanlış olarak Aristo'ya nispet edilen bir kitaptan yararlandığını kaydetmiştir (12). Birünî'nin *Kitâbu's-Saydana fî'l-Tıbb* adlı eserinde bitkisel ve hayvansal kökenli ilaçlar yanında, tıp alanında

kullanılan taşlar ve metaller gibi madensel ilaçlara da yer verildiği görülmektedir (13). Demir ve Kılıç (7) İbn Sînâ'ya göre maden cevherlerinin taşlar, eriyebilir cevherler (metaller), kükürtler ve tuzlar olarak dörde ayrılabilirliğini bildirmektedirler. İbn Sînâ *el-Kânûn fi'l-Tıbb*'in müfred ilaçları ele aldığı ikinci kitabında tedavide kullanılan bitkisel ve hayvansal ilaçlar yanında madeni ilaçlara da yer vermiş, bazı taşların, metallerin, kükürt ve tuzların nitelikleri, yapıları, etkileri ile onların tıpta kullanım alanlarından bahsetmiştir (14).

Yukarıda yer alan örnekler madensel cevherler konusunda Tiflîsî'ye kadar, pek çok yazar tarafından önemli eserler ortaya konduğunu göstermektedir. Bu konu hakkında İslâm Coğrafyasında eser yazımının Tiflîsî'den sonra da devam ettiği ve çok sayıda eserin vücuda getirildiği görülmektedir.

Şihâbu'd-dîn Ebü'l-Abbâs Aḥmed b. Yüsuf et-Tifâşî (ö. 1253)'nin *Ezḥârü'l-Eşkâr fî Cevâhiri'l-Ahcâr* adlı eseri cevherlerle ilgili olarak İslâm coğrafyasındaki en önemli yapıtlardan birisi olup, değerli ve yarı değerli taşları ayrıntılı olarak değerlendirmiştir (15,16). Tifâşî'nin bu eseri Beylek el-Kıpcâkî'nin *Kitâbu Kenzî't-Tüccâr (ticâr) fî Ma'rifeti'l-Ahcâr* ve İbnü'l-Ekfânî'nin *Nuḥabü'z-Zebâ'ir fî Ma'rifeti'l-Cevâbir* adlı eserlerine kaynaklık etmiştir (16). Naşîru'd-dîn Ebü Ca'fer Muḥammed b. Muḥammed b. el-Ḥasan et-Tüsî (1201-1274)'nin *Tansüḥnâme-i İlḥânî* adlı eseri de bu konuda yazılmış çok önemli eserlerdendir (7). Tüsî'nin eseri bir mukaddime ve dört makaleden oluşmakta, birinci makalesi aşağı âlemin bileşikleri, madenleri, diğerleri ve madenin sebeplerinin nitelikleri; ikinci makalesi yer altından çıkarılan cevherler hakkında olup ve madenin durumu, niteliği, etkisi, yararı, zararı ve her birinin kıymeti, parlatılması ve bu çeşide uygun olanlar; üçüncü makalesi yedi metalin açıklaması ve dördüncü makalesi de ıtırılar hakkındadır (17). Tifâşî ve Tüsî'nin eserleri Osmanlı cevâhîrnâme

geleneği üzerinde çok etkili olmuş eserlerdir (7). Örneğin, XV. yüzyılda kaleme alınmış olan Muḥammed b. Maḥmûd Şîrvânî'nin *Tuhfe-i Murâdi* adlı eserinde her iki isme de çok sayıda atıf bulunduğu görülürken (18), *Tansüḥnâme-i İlḥânî*'nin de hem Farsçadan Türkçeye çevrildiği, hem de bu konuda yazan Osmanlı yazarlarına kaynaklık ettiği bilinmektedir (7).

Beyânü's-Şîna'at'in elimizdeki Türkçe çevirisinde Tiflîsî'nin cevherleri anlattığı bölümde, hakkında açıklama yaptığı maddelerin yalnızca sağlık/hastalık durumlarında kullanımı üzerinde durduğu görülmektedir. Farklı konularda eser yazmış olmasına karşın, verdiği çok sayıda tıbbi eserin de gösterdiği gibi, Tiflîsî'nin tabip olması onun bu seçiminin nedenini açıklayabilir. İnsanların hayatını kolaylaştıracak farklı konularda başlıklar içeren *Beyânü's-Şîna'at* ta taşların, metallerin ve bitkisel maddelerin kimi hastalıkların iyileştirilmesinde ya da sağlığın korunmasında kullanımının anlatılması da bu bakış açısının bir sonucu olmalıdır.

Anadolu Selçuklu döneminde yazılan eserler ya devletin divanda kullandığı dil Farsça ya da dönemin bilimsel dili olan Arapça yazılmıştır. Tiflîsî de yaşadığı dönemin bu özelliğine uygun olarak eserlerini Farsça ya da Arapça yazmıştır. Bu nedenle Tiflîsî'nin Farsça kaleme aldığı *Beyânü's-Şîna'at* adlı eserinin bazı bölümlerinin kısa bir şekilde de olsa Türkçe çevirisini içeren bu nüsha Türk tıp tarihi açısından oldukça önem taşımaktadır. Tiflîsî'nin eserinde bulunan ve insanlara yararlı olabilecek bazı bilgilere Farsça bilmeyen Türk insanın ulaşması bu çeviri ile amaçlanmış olmalıdır.

TEŞEKKÜR

Makalede yer alan Farsça başlıkların yazımını denetleyen ve Türkçe çevirilerini yapan meslekdaşımız Sayın Diş Hekimi Şehriyar Şems'e katkılarından dolayı teşekkür ederiz

Tablo-3: Taşların, metallerin ve bitkilerin tıbbi amaçlı kullanım şekilleri ve kullanım endikasyonları

Yakut	Yüzükle taşımak	Göz şerrinden emin olmak
	Ezip, yemek	Yüreği kuvvetlendirmek Sevdavi hastalıkları gidermek
	Boyuna asmak	Kolik/kramp rahatsızlığından emin olmak
	Ezip göze sürmek	Göz nurunu artırmak
Lal	Boyuna takmak	Yürek ağrısından emin olmak
	Ezip, cülâbla içmek	Yürek sıcaklığını gidermek Yüreğe kuvvet vermek Yürek çarpıntısı sıkıntısını gidermek
	Ezip, göze sürmek	Göz karanlığını gidermek
İnci	Ezip, elma şarabıyla aç karna içmek	Yüreği kuvvetlendirmek Melankoliyi kesmek Bulantıyı ve tasayı gidermek
	Ezip, göze sürmek	Göz ağrısını gidermek Gözünü parlak etmek
Mercan	Boyuna takmak	Küçük ve büyüklerde sara için Çok ağlayan çocuk için
	Ezip, göze sürmek	Göz karanlığını gidermek Su akmasını kesmek
Akik	Yakıp, elma şarabıyla aç karna içmek	Yüreğe kuvvet vermek Yürek oynamasını kesmek
	Yumuşatıp diş dibine sürmek	Diş kanamasını kesmek Diş diplerinin etini sağlamlaştırmak
Gümüş	Ezip, afyon ve safran katıp elma şarabıyla içmek	Yürek ağrısına iyi gelmek Tasayı ve kederi gidermek Bedenin sıhhatini korumak
Kalay	Şarapla ve zeytinyağıyla mermer üzerinde ezip, makata sürmek	Basur rahatsızlığına yararlı olmak Eski iyileşmez yaraları çabuk iyileştirmek
	Gül yağıyla mermer üzerinde ezip, sürmek	
	Şarapla ve zeytinyağıyla mermer üzerinde ezip, içmek	Mide şişine faydalı olmak
Bakır	Balla ve yağmur suyu ile ezip, gül şarabıyla içmek	Safrağı ishal etmek Karında su birikmesi rahatsızlığına fayda etmek
	Bir parça damağa sürmek	Kusturmak
	Gül yağıyla ezip, sürmek	Eski yaralara iyi gelmek
Kurşun	Ezip, sikencübinle içmek	Penisten kan gelmeyi kesmek Kasıkta olan zahmeti gidermek
	Ezip, sürmek	Basurlara yararlı olmak
Safran	Koklamak	Uyku getirmek
	Yumurta sarısıyla ezip, sürmek	Şişliği gidermek
	Yemek	Yüreği kuvvetlendirmek Soğuktan ya da sevdadan olan baş ağrısını def etmek Beli sağlamlaştırmak Cinsel birleşme arzusu getirmek Ciğer ağrısını gidermek

KAYNAKLAR

- Nesirov E. Selçuklular döneminde Anadolu'da yaşamış Azerbaycanlı tabipler ve eserleri. In: Demirci M, Temizel A, Hacıgökmen MA, Solmaz S, editörler. II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Bildiriler/Proceedings, 19-21 Ekim 2011, Konya, Cilt-3, Tabii Bilimler. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013, s. 333-348.
- İzgi C. Hubeys et-Tiflîsi. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998; Cilt 18, s. 268-270.
- Hacıgökmen MA. Hubeys Bin İbrahim Et-Tiflîsi ve tıp alanındaki çalışmaları. In: Hacıgökmen MA, editör. Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine: Mehmet Ali Köymen Armağanı. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2011; s. 239-248.
- Ünver AS. 750 yıl önce Kayseri Tıbbiyesi 1206-1956. İstanbul: Tıbbiyeli Yayınları, 1956, s. 2.
- Naghısoylu M. Seçuklu'lar devrinin ünlü bilim adamı Hubeys Tiflîsi. In: Demirci M, Temizel A, Hacıgökmen MA, Solmaz S, editörler. II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu: Selçuklularda Bilim ve Düşünce, Bildiriler/Proceedings, 19-21 Ekim, 2011, Konya, Cilt-3, Tabii Bilimler. Konya: Selçuklu Belediyesi Yayınları, 2013, s. 387-403.
- Ebû Fazl Hubeys bin İbrâhîm. Beyânu's-Şinâ'at, Türkçeye çeviren: Hâlıl bin 'Abdu'r-Rahman. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami Koleksiyonu, No: 925/5, v. 373-384.

7. Demir R, Kılıç M. Cevâhîr-nâmeler ve Osmanlılar Dönemi'nde yazılmış iki cevâhîr-nâme. OTAM 2003; 14: 1-64.
8. Sarton G. Introduction to the History of Science, Reprinted. Baltimore: The Williams and Wilkins Company, 1953, Volume 1, s. 143.
9. Pliny. The Natural History of Pliny, Translated with Copious Notes and Illustrations by The Late Bostock J and Riley HT, Vol. VI, with General Index. London: Enry G. Bohn, 1858.
10. Tüccar Z. Dîneverî, Nasr b. Ya'kûb. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994, Cilt 9, s. 359.
11. Kaya M. Temîmî, Muhammed b. Ahmed. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, Cilt 40, s. 423-424.
12. Tümer G. el-Cemâhîr. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1993, Cilt 7, s. 295-296.
13. Ebu'r-Reyhan el-Beyrunî. Kitâbü's-Saydana fi't-Tıbb, Türkçeye çeviren: Kâhya E. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2011, s. 15.
14. İbn-i Sînâ. El-Kânûn fi't-Tıbb, İkinci Kitap, Türkçeye çeviren: Kâhya E. Ankara: Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2003.
15. Ruska J. Tifâşî. In: İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1974, Cilt: 12/1, s. 263-264.
16. Kırbıyık K. Tifâşî. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012, Cilt 41, s. 148-150.
17. Muḥammed bin Muḥammed bin Ḥasan Tûsî "Ḥ'âce Naşîru'd-dîn". Tansûḥnâme-i İlḥânî, Önsöz ve notlar: Müderris Rezevî. Bünyâd-e Ferheng-e İrân, 1348 hş [1969].
18. Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî. Tuhfe-i Murâdî-İnceleme-Metin-Dizin, Hazırlayan: Argunşah M. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.

Ek-1: bâb-ı çehârdom ender ḥavâşş-ı cevherhâ ve nebâtha

her kim **yâkût** kaşlu yüzük götürse göz şerrinden emîn ola **eger** bir dang yâkûtu ezüb yese yüregi kavî ola mücerrebdır ve sevdayı illetleri gidere **ve eger** ezüb göze cekse göz nûnn artırta **ve eger** boynına dağsa kûlunc zaḥmından emîn ola

bâb-ı menâfi'-i la'l her kim la'li boynına dağsa yürek ağsından emîn ola **ve eger** ezüb bir dang la'l cûlâbla icse yürek ḥarâretini giderir ve yürece kuvvet vire ve ḥafakân rencini gidere **ve eger** döğüb göze cekse [6, 380a] göz karañusın gidere münevver ide

ve eger incüyi bucuḳ dirhem döğüb un idüb elma şarâbiyla seḥer vaḳtinde ya'nî acı icse yüregi kuvvetledüre ve mâl-ḥulyâyı kese ve gönül-dönmeyi ve guşşa'ı gidere **ve eger** göze cekse ağrısın gidere gözi rüşen ide

bâb-ı menâfi'-i mercân eger mercân maşrû' olanın eger büyük ve eger kücücük boynuna dağsalar menfa'at ide **ve eger** kızıl mercân ağlağan oğlanın boynuna dağsalar ağlamaz ola **ve eger** ezüb göze cekse göz karañulğın gidere ve şu aḳduğın kese

bâb-ı menâfi'-i 'aḳîk eger 'aḳîki yaḳub ve yarım direm andan elma şarâbiyla ac kârna icse yürece kuvvet vire ve yürek oynamasın kese **ve eger** 'aḳîki yumşadub diş diblerine sürse diş kânamasın kese ve diş diblerinin etin muḥkem ide

bâb-ı menâfi'-i gümüş eger gümüş ezüb ve anın yarısınca efyün katub ve bir miḳdâr daḳı za'ferân katub elma şarâbiyla icse yürek ağrısına menfa'at ide ve gammi ve guşşa'ı gidere ve şîḥḥat-i bedeni şaḳlaya

bâb-ı menâfi'-i ḳalay eger ḳalay şarâbla ve zeyt yağıyla mermer üzerinde ezüb maḳ'adına sürse bevâşîr zaḥmetine menfa'at ide **ve eger** icse ma'de şişine fâyide ide [6, 380b] **ve eger** ḳalayı gül yağıyla mermer üzerinde ezüb eski oñulmaz yâreler[e] sürseler gâyet eyüdür tüz oñuldur

bâb-ı menâfi'-i baḳır eger baḳır balla ve yağmur şuyıyla ezüb ve bir hefte güneşe ḳosa andan şoñra iki dirhem bundan ve iki dirhem gül şarâbiyla icse şafrâyı âsânlığla isâl ide gidere **ve eger** bu şarâb istîşkâya mübtelâ olan kimesneler icse istîşkâ zaḥmetine fâyide ide **ve eger** andan bir pâre damâğına süre âsânlığla kuşa **ve eger** gül yağıyla ezüb eski yârelere süre gâyet eyüdür

bâb-ı menâfi'-i usrub eger ḳurşunı ezüb elli dirhem andan alub sikencübünle icse zekerin ḳan gelmeği kese ve ḳasukda olan zaḥmeti gidere ve eger ezilmişin bevâşîra sürse manfa'at ide

bâb-ı menâfi'-i za'ferân eger za'ferân ḳoḫsa hoş uyḫu getüre **ve eger** za'ferânı yumurda şarusıyla ezüb şişmiş yere ursalar şişi giderir **ve eger** za'ferân yeseler yüregi kavî eyler ve baş ağrısı ki sevâdan veyâ şovukdan ola fâyide ider ve def' ider ve beli muḥkem ider ve cima' arzusın getürür ve ciğer ağrısın giderir

bâb-ı menâfi'-i şıḡır gübresi eger şıḡır gübresinin eski yanub tobraḳ gibi olsun baḡ ve sâyir meyveler ağacının dibini birer ḳarıḡ miḳdârı ḳazub dökseler gâyet kuvvet bulur ve yemişleri ten-dürüst olur **ve eger** dilerse ki ekşi nânı tatlı ide nar ağacının dibinden iki ḳarıḡ miḳdârı ḳazub tobraḡın çıkara yerine şıḡır gübresi taldura nânı tatlı ola **ve eger** dilerse aḳ nân [6, 381a] siyâh ide ağacın dibini ḳazub ḳatranla ḳara neft döke ol ağacın nânı ḳara ola üzüm daḳı böyledir [6, 381b]